

ΘΑΝΑΣΗΣ Δ. ΣΦΗΚΑΣ

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΖΕΡΒΑΣ:
Η ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΗΤΤΗΜΕΝΟΥ, 1945-1947*

Στις αναμνήσεις του από τα χρόνια της Αντίστασης, του Εμφυλίου και της Εξορίας, ο Γιώργος Χουλιάρας (Περικλής), στενός σύντροφος του Άρη Βελουχιώτη, καπετάνιος του 42ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και αργότερα διοικητής τάγματος στον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας (ΔΣΕ), έγραψε ότι

στον πόλεμο [...] μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ ο Ζέρβας νικήθηκε δύο φορές. [Την περίοδο Οκτωβρίου 1943 - Φεβρουαρίου 1944 και τον Δεκέμβριο του 1944.] Κι αν τελικά σώθηκε και τις δύο και γλύτωσε τη διάλυση και τη σύλληψη, αυτό οφείλεται στις επεμβάσεις των Εγγλέζων και τα λάθη της ηγεσίας του Εαμικού κινήματος. Ο Ζέρβας από νικημένος βρέθηκε νικητής και εκδικήθηκε το αντιστασιακό κίνημα που τον νίκησε. Επί υπουργίας του της Δημόσιας Ασφάλειας, ανδρώθηκε ο παρακρατικός μηχανισμός, έγιναν οι περισσότερες εκτελέσεις αμάχων πολιτών και οι μεγαλύτερες σε αριθμό διώξεις, φυλακίσεις και εξορίες.¹

Ο Περικλής αναφέρεται στη θητεία του Ναπολέοντα Ζέρβα ως υπουργού Δημόσιας Τάξης από τις 23 Φεβρουαρίου ως τις 29 Αυγούστου 1947, ωστόσο η εκδίκευση του πρώην αρχηγού του ΕΔΕΣ κατά του ΕΑΜικού κόσμου δεν ξεκίνησε με την είσοδό του στην κυβέρνηση του Δημητρίου Μαξίμου. Ο Ζέρβας είχε ήδη δώσει σαφή και επαρκή δείγματα για τη στάση του έναντι της Αριστεράς αμέσως μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της

* Το κείμενο βασίζεται στην ομιλία του γράφοντος στην εκδήλωση για την παρουσίαση του βιβλίου *Ναπολέον Ζέρβας: Ο «μισθοφόρος»* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 2005), η οποία πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα συνεδρίων της ΕΣΗΕΑ στην Αθήνα στις 21 Μαρτίου 2005.

1. Γιώργος Χουλιάρας (Περικλής), «Ο δρόμος είναι άσωτος ...»: *ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958* (Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2005), σ. 229.

Καζέρτας στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, σύμφωνα με την οποία οι πόλεις και οι περιοχές των Ιωαννίνων, της Πρέβεζας, της Άρτας και της Ηγουμενίτσας, καθώς και η Κέρκυρα και οι Παξοί, τέθηκαν υπό τη δικαιοδοσία του ΕΔΕΣ, ενώ ο ΕΛΑΣ έπρεπε να αποσυρθεί από αυτές.²

Από την απελευθέρωση ως τα Δεκεμβριανά

Ήδη από τις 21 Σεπτεμβρίου 1944, πέντε ημέρες πριν την υπογραφή της Συμφωνίας, ο ΕΔΕΣ κήρυξε σε κατάσταση πολιορκίας την Ήπειρο και την Κεφαλλονιά και επέβαλε στις περιοχές αυτές στρατιωτικό νόμο. Οι συνταγματικές διατάξεις περί ελευθεροτυπίας και του δικαιώματος του συνέρχεσθαι ανεστάλησαν, επιβλήθηκε προληπτική λογοκρισία επί παντός είδους εντύπου, εφημερίδας και φυλλαδίου, και απαγορεύτηκε η έκδοσή τους «άνευ προηγουμένης αδείας της οικείας επαναστατικής αρχής». Επίσης, απαγορεύτηκαν οι συγκεντρώσεις σε ανοικτό χώρο χωρίς προηγούμενη άδεια, καθώς και η κυκλοφορία από πόλη σε πόλη και από χωριό σε χωριό χωρίς ειδική άδεια, ενώ όλα τα αδικήματα θα παραπέμπονταν σε επαναστατικά στρατοδικεία.³

Ενδεικτική του κλίματος μέσα στο οποίο συντελέστηκε η απελευθέρωση της πόλης των Ιωαννίνων είναι η μεταγενέστερη έκθεση του συνταγματάρχη Αθανασίου Τριανταφύλλου, προέδρου της Επιτροπής Εθνικού Αγώνος Νομού Ιωαννίνων (ΕΕΑΝΙ): η οργάνωση αυτή είχε ιδρυθεί τον Απρίλιο του 1943 ως «Εθνική οργάνωσις του ΕΔΕΣ αναγνωρισθείσα αμέσως και υπό του Αρχηγού των ΕΟΕΑ», επειδή «η πρωτοπορία του κατά την κατοχήν αγώνος αντιστάσεως διά την πρωτεύουσαν της Ηλείου ανήκε δυστυχώς εις τας αντεθνικάς Οργανώσεις»: κατά συνέπεια, στόχος της ΕΕΑΝΙ ήταν «[ο αγών] τόσον κατά των εν τη πόλει [των Ιωαννίνων] αντεθνικών οργανώσεων, όσον και κατά των κατακτητών». Την ημέρα

2. Αρχείο ΚΚΕ (Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ΑΣΚΙ, Αθήνα), (Κουτί) Κ 417, Φ=24/1/15: Γραφείο Περιοχής Ηλείου του ΚΚΕ προς ΠΓ ΚΕ ΚΚΕ, 13 Οκτωβρίου 1944: συνημμένες διαταγές ΓΣ ΕΛΑΣ προς VIII Μεραρχία και 6η Ταξιαρχία ΕΛΑΣ, 30 Σεπτεμβρίου 1944, 5 και 13 Οκτωβρίου 1944.

3. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ), Κ 417, Φ=24/1/25: Γραφείο Περιοχής Ηλείου του ΚΚΕ, (Ορφέας Βλαχόπουλος [Παντελής-Σίμος Καραγκίτσης]) προς ΠΓ ΚΕ ΚΚΕ, 18 Οκτωβρίου 1944: «Έκθεση για τη δράση του νέου ντόπιου φασίστα κατακτητή ΕΔΕΣ στην Ήπειρο». Βλ. επίσης, Δ. Βότσικας, *Η Ήπειρος ξαναζώνεται τ' άρματα: 1946-1949, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Ιστορικό δοκίμιο* (Αθήνα: χ.ε., 1983), σσ. 49-51.

της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, στις 15 Οκτωβρίου 1944, γράφει ο Τριανταφύλλου,

την χαράν της απελευθερώσεως εσκίασε εκδηλωθείσα περί ώραν 11 διαδήλωσις κατά μήκος της οδού Αβέρωφ οπαδών του ΕΑΜ-ΕΠΟΝ[,] οίτινες εκινούντο διά της οδού ταύτης προς την πλατείαν του ημιτελούς Διοικητηρίου Γεν[ικής] Διοικήσεως. Η εμφάνισις τούτων εξηγγρίωσε τους αντάρτας [του ΕΔΕΣ], οίτινες ήσαν έτοιμοι να βάλωσι κατ' αυτών, οπότε ασφαλώς θα έρρεεν άφθονον αίμα αν δεν ετεθώμην επί κεφαλής της διαδηλώσεως ταύτης[,] ην αφού ωδήγησα μέχρι της πλατείας[,] διέταξα την διάλυσίν της[,] πραγματοποιηθείσαν αμέσως. Σκοπός της συγκεντρώσεως ταύτης ήτο να αναγκάσουν τα μαχητικά μας τμήματα να κτυπήσωσι ταύτην, να χυθή αίμα ώστε να εύρουν έδαφος κατασυκοφαντήσεως του ΕΟΕΑ ότι δεν αφήκαν τους κατοίκους της πόλεως να διαδηλώσουν την χαράν των διά την απελευθέρωσίν των.⁴

Μετά την αποχώρηση των Γερμανών από τα Ιωάννινα και την είσοδο του ΕΔΕΣ στην πόλη, όπου εγκατέστησε το αρχηγείο του, ο Ζέρβας ανασυγκρότησε τα τμήματά του και «αμέσως επισκέφθηκε προσωπικά τις περισσότερες από τις μονάδες του και συνεργάστηκε με τους διοικητές των μονάδων αυτών, γιατί ήταν βέβαιος ότι ο αγώνας με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν είχε τελειώσει.»⁵ Ο ΕΔΕΣ κήρυξε στρατιωτικό νόμο, «έκλεισε τους πολίτες ένα εικοσιτετράωρο μέσα στα σπίτια τους», και εν συνεχεία επί τρεις ημέρες απαγόρευε την είσοδο και την έξοδο από την πόλη, ενώ ζήτησε την παράδοση των όπλων και από τον εφεδρικό ΕΛΑΣ. Στα χωριά γύρω από τα Ιωάννινα ο ΕΔΕΣ τις πρώτες ημέρες απαγόρευε στους αγρότες να πάνε ακόμη και στα χωράφια τους. Ως τις 23 Οκτωβρίου δεν επέτρεπε στο ΕΑΜ ούτε εφημερίδα να εκδώσει ούτε τυπογραφεία να ανοίξει. Μόνον κατόπιν διαμαρτυριών της αντιπροσωπείας της 6ης Ταξιαρχίας του ΕΛΑΣ, η οποία «πήγε στα Γιάννενα για την υπεράσπιση των αποφάσεων της Καζέρτας», επιτράπηκε η κυκλοφορία της εφημερίδας του ΕΑΜ *Αγω-*

4. [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)* (Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998), τόμος 2ος, αρ. 12, σ. 212: «Συνοπτική Έκθεσις Πεπραγμένων Εθνικού Αγώνος Νομού Ιωαννίνων κατά την Κατοχήν Επιτροπής».

5. Μ. Μυριδάκης, *Αγώνες της φυλής: η Εθνική Αντίσταση, ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944*, τόμος Β' (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1977), σ. 237.

νιστής, καθώς και η ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών. Κατά τον Γραμματέα του Γραφείου Περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ, Ορφέα Βλαχόπουλο, (Παντελή-Σίμο Καραγκίτση), οι κάτοικοι της πόλης ήταν σε ποσοστό 80% ΕΑΜικοί, και με επικεφαλής τις οργανώσεις τους, τήρησαν «παραδειγματική πειθαρχία στην είσοδο και παραμονή των Εδσειτών στα Γιάννενα», και τούτο παρά το γεγονός ότι στην πόλη «το λαϊκό κίνημα ζει σε μισοπαρανομία».⁶

Μετά τα Δεκεμβριανά και τη διάλυση του ΕΔΕΣ ως οργανωμένης και αξιόμαχης δύναμης από τον ΕΛΑΣ,⁷ οι αντάρτες του Ζέρβα διέφυγαν στην Κέρκυρα, αναδιοργανώθηκαν από αξιωματικούς του ελληνικού στρατού και εν συνεχεία επέστρεψαν στην Ήπειρο για να εδραιώσουν την προσωπική εξουσία του στρατηγού στην περιοχή. Έτσι, στην Ήπειρο η Εθνοφυλακή και πολλές ομάδες ατάκτων σχηματίστηκαν με στρατολόγηση πρώην ανταρτών του ΕΔΕΣ.⁸

Από τα Δεκεμβριανά ως την είσοδο του Ζέρβα στην κυβέρνηση

Ο ίδιος ο Ζέρβας, ωστόσο, είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα. Στις 14 Απριλίου 1945 ο αμερικανός πρέσβης Λίνκολν Μακβέη δέχθηκε την επίσκεψη του πρώην αρχηγού του ΕΔΕΣ, ο οποίος, όπως έγραψε ο πρέσβης,

έχει ξυρίσει τη γενειάδα του και έχει εγκαταλείψει τον ανταρτοπόλεμο χάριν της πολιτικής. Ίδρυσε κόμμα δικό του, και μου είπε ότι ο παλιός μας φίλος Σικελιανός (ο πρώην πρόξενος στις ΗΠΑ) θα περάσει καμιά μέρα για να [μου] εξηγήσει τις αρχές του!....⁹

Το θαυμαστικό και τα αποσιωπητικά που πρόσθεσε ο Μακβέη στην τε-

6. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ), Κ 417, Φ=24/1/29: Γραφείο Περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ (Ορφέας Βλαχόπουλος) προς ΠΓ ΚΚΕ ΚΚΕ, 24 Οκτωβρίου 1944: «Έκθεση για την κατάσταση στα Γιάννενα μετά την 'απελευθέρωσή τους'».

7. [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)*, ό.π., τόμος 1ος, αρ. 96, σσ. 316-326· ό.π., τόμος 4ος, αρ. 85, σ. 267, αρ. 88, σσ. 269-270· [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)* (Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1998), τόμος 1ος, αρ. 106, 109, 112, 162, σσ. 287-290, 296-298, 301-302, 414-426. Βλ. επίσης, Δ. Βότσικας, ό.π., σσ. 51-53· Μ. Μυριδάκης, ό.π., τόμος Β', σσ. 269-289· Σ. Χούτας, *Η Εθνική Αντίστασις των Ελλήνων* (Αθήνα: χ.ε., 1961), σσ. 605-619.

8. D. Close, *The Origins of the Greek Civil War* (London: Longman, 1995), σ. 156.

9. J.O. Iatrides, (επιμ.), *Ambassador MacVeagh Reports: Greece 1933-1947* (Princeton: Princeton University Press), σ. 675 (14 Απριλίου 1945). [Εφεξής: *MacVeagh Reports*.]

λευταία αυτή φράση μάλλον δηλώνουν την έκπληξη του πρέσβη για την αντίληψη του Ζέρβα περί πολιτικής και περί κομματικών θέσεων και προγραμμάτων. Αυτά μάλλον εξαντλούνταν στην άκρατη προσωπική φιλοδοξία του ίδιου του Ζέρβα, ενώ το κόμμα που ίδρυσε, το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος (ΕΚΕ), στηρίχθηκε εν πολλοίς στην τρομοκρατία που ασκούσαν οι πρώην άνδρες του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο.¹⁰

Πράγματι, ο Ζέρβας είχε εγκαταλείψει τον ανταρτοπόλεμο χάριν της πολιτικής, όμως οι άνθρωποί του στην Ήπειρο συνέχιζαν το στρατιωτικό και παραστρατιωτικό έργο του ΕΔΕΣ. Ο πρώην αξιωματικός του ΕΔΕΣ Κ.Δ. Γιαννούλης, ο οποίος έδρασε στην περιοχή της Άρτας, κατέγραψε στο ημερολόγιό του τον τρόπο διά του οποίου με την ομάδα του βοήθησε «να επιβληθεί η πειθαρχία στους κομμουνιστές»:

Παραμένω στην Άρτα με τους παραδόσαντας τα όπλα αντάρτας μου μέχρι τις 16 Απριλίου 1945. Κατά την εν Άρτη παραμονήν μου αθόρυβα οργάνωσα ομάδας και διέλυσαν τα εκεί γραφεία του ΕΑΜ και ενέσπειραν την τρομοκρατία εις τα στελέχη του ΚΚ, χωρίς να φαίνεται ότι εγώ ήμουν ο εντολεύς τούτων.¹¹

Μια άλλη περίπτωση ήταν αυτή του Β. Καϊμενάκη από τους Κωστακιούς Άρτας, ο οποίος, σύμφωνα με την Κομματική Οργάνωση Περιόχης Ηπείρου (ΚΟΠΗ) του ΚΚΕ, ήταν ένας «από τους αρχιτρομοκράτες που είχαν κάνει όργια μετά τη Βάρκιζα σε βάρος του Λαού της Άρτας». Στις 22 Ιουνίου 1945 ο Καϊμενάκης παρουσία μαρτύρων υπέγραψε μια «Δήλωση Συμφιλίωσης», όπου ομολογούσε ότι «κατά διαφόρους καιρούς ήμουν διώκτης του Εαμικού κόσμου», αλλά «από της παρούσης μου υπογραφής παύω να είμαι τοιούτος». Γι' αυτό ζητούσε να αποσυρθεί η ανυπόστατη μήνυση που είχε υποβάλει εναντίον των αριστερών Κωνσταντίνου Μάγγου και Κωνσταντίνου Γεωργούλα, ομολογώντας ότι «τα όσα δημιούργη-

10. D. Close, *ό.π.*, σ. 175. Βλ. επίσης ενδεικτικά τα φύλλα της εφημερίδας *Αγωνιστής*, οργάνου της Πανεπειρωτικής του ΕΑΜ και, μετά το 1945, Ηπειρωτικού οργάνου του Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ, 14 Απριλίου 1945, 24 Απριλίου 1945, 12 Μαΐου 1945, 19 Μαΐου 1945, 29 Μαΐου 1945, 19 Ιουνίου 1945, 12 Ιουλίου 1945, 21 Αυγούστου 1945 και 16 Οκτωβρίου 1945.

11. Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ, Αθήνα), Σειρά Κ 116 (Φ): Ακριβές απόσπασμα από το ημερολόγιο κυρίων γεγονότων, Κ.Δ. Γιαννούλη, αξιωματικού του ΕΔΕΣ, φάκελος 1942-1945, σ. 45.

σα [εναντίον των ήσαν] κατόπιν της εντολής της Διοικήσεως Χωροφυλακής Άρτας και της οργανώσεως ΕΔΕΣ.»¹²

Εκτός από αυτά τα ατομικά παραδείγματα της δραστηριότητας των πρώην στελεχών του ΕΔΕΣ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ακόμη πιο σημαντική είναι η γενική εικόνα της κατάστασης στην Ήπειρο το 1945-1946. Ο έλεγχος όλων των κρατικών και παρακρατικών μηχανισμών από τους πρώην άνδρες του ΕΔΕΣ και από το ΕΚΕ ήταν ασφυκτικός. «Εδώ», έγραφε σε μια «Γενική Έκθεση για την κατάσταση στην Ήπειρο» το Γραφείο Περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ τον Ιανουάριο του 1947,

σαν Κρατική εξουσία περισσότερο νοιώθουν το ΕΚΕ/Ζέρβα παρά την Κυβέρνηση. Αυτοί δίνουν γραμμή και κατεύθυνση στις ντόπιες αρχές – Αστυνομίες, Εισαγγελίες, Στρατιωτικές, Διοικητικές, κλπ. Εκτός φυσικά από τους Άγγλους που είναι πάνω απ' όλους. Υπάρχουν βέβαια ο Γ[ενικός] Διοικητής και Νομάρχης, αλλά είτε συμμορφώνονται με τις υποδείξεις των εδώ παραγόντων του ΕΚΕ ή αλλιώς δεν τους ακούει κανένας από τους παρακάτω. [...] Οι Χίτες στην Ήπειρο είναι ένα με τους Εδεσίτες. Αυτοί είναι οργανωμένοι, εκτός από τις πόλεις, κατά χωριά και τομείς/επαρχίες. Στα περισσότερα χωριά ένα μέρος είναι ένοπλοι. Υπεύθυνος για τον οπλισμό τους είναι ο πρόεδρος του ΕΚΕ που είναι συνήθως και πρόεδρος του χωριού. Υπεύθυνος για τον οπλισμό του Τομέα είναι ο Αστυνομικός Σταθμάρχης ή, αν τύχει αυτός να μην είναι πολύ έμπιστος, κάποιος άλλος του Σταθμού. Στρατιωτικός υπεύθυνος κατά επαρχία – αυτοί το ονομάζουν μεταξύ τους Τάγμα – είναι τοποθετημένος αξιωματικός απ' αυτούς που υπηρέτησαν στον Ζέρβα. Αυτοί μένουν συνήθως στο κεφαλοχώρι της επαρχίας τους ή στα Γιάννενα και περιοδεύουν στους τομείς των. Δρουν δε πάντοτε μαζί με τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις. Όμως μπορούν να κινητοποιήσουν λίγους μόνον χωρικούς. Κατά των 180 ανταρτών του ΔΣΕ υπό τον Τζουμερκιώτη, ο λοχαγός [Γεώργιος] Λυγεράκης – υπεύθυνος περιφέρειας από το Μέτσοβο ως Πράμαντα – κινητοποίησε μόνον 15 περίπου ενόπλους, ενώ ο Βοίδαρος, από τη συνεχόμενη περιφέρεια Άρτας, έναν ανάλογο αριθμό. Στο Ζαγόρι επικεφαλής των παρακρατικών είναι ο Βράγγαλης. Αυτός προσπάθησε να κινητοποιήσει ένοπλους κατά των ανταρτών του Νεμέρτσικα και Σντράβου που δρουν στο Ανατολικό

12. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ). Κ 417. Φ=24/1/34: «Δήλωση Συμφιλίωσης», 22 Ιουνίου 1945.

Ζαγόρι-Κόνιτσα, αλλά δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει πάνω από δέκα, οπότε απελπίστηκε κι έφυγε. [...] Για δω τουλάχιστον δεν υπάρχει ζήτημα εξοπλισμού της δεξιάς γιατί είναι ήδη ένοπλη, αλλά κυρίως ζήτημα κινητοποίησης αυτών ή μέρους αυτών που έχουν ήδη οπλίσει. Προς αυτή την κατεύθυνση κάνουν ό,τι μπορούν για να βαθύνουν και να επεκτείνουν τον εμφύλιο πόλεμο. Έφθασαν μέχρι του σημείου να τάζουν στους πρώην αντάρτες του ΕΔΕΣ δύο λίρες το μήνα για να συγκροτήσουν ένοπλες ομάδες, αλλά με λίγη ανταπόκριση.¹³

Στην Αθήνα, εν τω μεταξύ, ενώ πλησίαζαν οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, ο Ζέρβας, μαζί με τους τρεις αρχηγούς της Εθνικής Πολιτικής Ένωσης (ΕΠΕ) - τον Σοφοκλή Βενιζέλο, τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και τον Γεώργιο Παπανδρέου - ζητούσε να διεξαχθεί η αναμέτρηση με το πλειοψηφικό σύστημα.¹⁴ Η έκκλησή τους δεν εισακούστηκε και όταν έγιναν οι εκλογές φάνηκε ότι παρά τη δράση των ομάδων του Ζέρβα, η πολιτική αποχή στην Ήπειρο ήταν της τάξης του 20-25%.¹⁵ Το ΕΚΕ παρουσίασε υποψηφίους σε 20 εκλογικές περιφέρειες, συγκέντρωσε ποσοστό 5,96% (66.027 ψήφοι) και εξέλεξε 20 βουλευτές. Ακόμη και οι ίδιοι οι Βρετανοί και Αμερικανοί παρατηρητές των εκλογών παραδέχτηκαν ότι οι επιδόσεις του ΕΚΕ στην Ήπειρο σε μεγάλο βαθμό οφείλονταν στην τρομοκρατία που ασκούσαν στην περιοχή οι φίλα προσκείμενες στον Ζέρβα ένοπλες ομάδες.¹⁶

13. Αρχείο ΚΚΕ (ΑΣΚΙ), Κ 417, Φ=24/1/40: Γραφείο Περιοχής Ηπείρου, 28 Ιανουαρίου 1947: «Γενική Έκθεση για την κατάσταση στην Ήπειρο». Βλ. επίσης, *Αγωνιστής*, 1 Ιανουαρίου 1946, 26 Φεβρουαρίου 1946, 28 Μαρτίου 1946, 24 Απριλίου 1946, 16 Μαΐου 1946, 4 έως 25 Ιουλίου 1946· Δ. Βότσικας, *ό.π.*, σσ. 58-64, 75-76, 78-83, 93-94.

14. Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα). Φ[άκελος] 11: Σημείωμα Κομμάτων Εθνικής [Πολιτικής] Ενώσεως προς Δαμασκηνό, 16 Φεβρουαρίου 1946· Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία: Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967* (Αθήνα: Πατάκης, 2001), σ. 67.

15. Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 82.

16. *British Sessional Papers*, τόμος XXV, Cmd [Command Paper] 6812: *Report of the Allied Mission for Observing the Greek Elections* (London: HMSO, 1946), σ. 22. Βλ. επίσης, *Αγωνιστής*, 1 Ιανουαρίου 1946, 9 Φεβρουαρίου 1946, 10 Φεβρουαρίου 1946, 26 Φεβρουαρίου 1946, 28 Μαρτίου 1946· Δ. Βότσικας, *ό.π.*, σσ. 75-76· Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σσ. 73-76.

Η είσοδος

Στις αρχές του 1947 παρουσιάστηκε προσωπικά στον Ζέρβα η ευκαιρία να επισημοποιήσει τη δράση του αυτή και να καταστήσει την εμβέλειά της πανεθνική. Στις 24 Ιανουαρίου ορκίστηκε η «επτακέφαλος» κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος και της ΕΠΕ υπό τον Δημήτριο Μάξιμο. Στις 10 Φεβρουαρίου, κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του Πολιτικού Συμβουλίου, το οποίο αποτελείτο από τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων που αντιπροσωπεύονταν στη βουλή, ο Ζέρβας είχε προτείνει ένα σχέδιο για την εκκαθάριση της Πελοποννήσου από τους αντάρτες του ΔΣΕ πριν την έναρξη των επιχειρήσεων στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα, με τη χρησιμοποίηση μιας δύναμης 500 στρατιωτών και των δυνάμεων της Βασιλικής Χωροφυλακής στην περιοχή.¹⁷ Την επόμενη ημέρα, κατά τη δέκατη συνεδρίαση του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης (ΑΣΕΑ), ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και πρόεδρος του Συμβουλίου Σοφοκλής Βενιζέλος πρότεινε την εφαρμογή του σχεδίου του Ζέρβα «εις μικράν κλίμακην εις την Πελοπόννησον, εκ του αποτελέσματος δε θα εκκρίνομεν κατά πόσον το σχέδιον αυτό θα ηδύνατο να εφαρμοσθή και διά την άλλην Χώραν».¹⁸ Ο υπουργός Στρατιωτικών Γεώργιος Στράτος επισήμανε για την αντίθεση μεταξύ της άποψης του υποστράτηγου Στιούαρτ Ρόλινς, αρχηγού της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (ΒΣΑ) στην Ελλάδα, ο οποίος θεωρούσε ότι η εκκαθάριση της Πελοποννήσου απαιτούσε πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις, και του σχεδίου του Ζέρβα, «ο οποίος με ελαχίστας σχετικώς δυνάμεις αναλαμβάνει υπευθύνως την εκκαθάρισιν της Πελοποννήσου», και πρότεινε την εξεύρεση μιας συμβιβαστικής λύσης.¹⁹ Δύο εβδομάδες αργότερα, στις 23 Φεβρουαρίου, ο Ζέρβας ανέλαβε το υπουργείο Δημόσιας Τάξης, το οποίο διατήρησε ως τις 29 Αυγούστου 1947.

Οι Βρετανοί αμέσως διατύπωσαν τον φόβο ότι η «αξιοθρήνητη» αυτή επιλογή «θα εξέθετε την κυβέρνηση σε εχθρική κριτική από την αρχή».²⁰

17. [ΓΕΣ/ΔΙΣ]. *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, ό.π., τόμος 3ος, αρ. 49, σ. 296: Πρακτικά 10ης συνεδρίασης του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Αμύνης. Αθήνα, 11 Φεβρουαρίου 1947.

18. Ό.π.

19. Ό.π., σ. 300.

20. Αρχεία Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, Σειρά FO 371 (Γενικοί Πολιτικοί Φάκελοι), Public Record Office, Kew Gardens, Λονδίνο. FO 371/66997 R1029, R1094 και

Όταν τρεις ημέρες μετά την ορκωμοσία της η κυβέρνηση Μαξίμου ανακοίνωσε τη χορήγηση αμνηστίας και την αναστολή των εκτοπίσεων γυναικών και παιδιών, η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα σχολίασε ότι οι αντάρτες του ΔΣΕ «έχουν κάποιους λόγους δυσπιστίας προς [την] προτεινόμενη αμνηστία, πέραν της γενικότερης δυσπιστίας τους προς αυτούς οι οποίοι είναι οι φορείς της υλοποίησής της».²¹ Πριν ακόμη αναλάβει το υπουργείο Δημόσιας Τάξης, ο Ζέρβας είχε σπεύσει να επιβεβαιώσει τους βρετανικούς φόβους, δηλώνοντας στη βουλή ότι «εις την Ελλάδα όλοι οι Έλληνες είναι δεξιοί, υπό την έννοιαν ότι όλοι οι αριστεροί δεν είναι Έλληνες».²²

Ο πελοποννησιακός πόλεμος του Ζέρβα

Επί υπουργίας Ναπολέοντα Ζέρβα η καταστολή εντάθηκε άμεσα και ραγδαία. Ο αριθμός των θανατικών αποφάσεων που είχαν εκδοθεί από τα Έκτακτα Στρατοδικεία μεταξύ Ιανουαρίου-Μαρτίου 1947 ανερχόταν σε 34, αλλά κατά την περίοδο Απριλίου-Μαΐου τριπλασιάστηκε, φθάνοντας τις 100. Επίσης, στις 4 Μαρτίου ο ίδιος ο Ζέρβας εξέδωσε προσωπικές διαταγές για τη σύλληψη και τον εκτοπισμό 550 ατόμων από την περιοχή της Αθήνας ως υπόπτων για παροχή βοήθειας προς τον ΔΣΕ.²³

«Το χειρότερο από όλα» στην κυβέρνηση Μαξίμου, σχολίασε η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα,

ήταν ο διορισμός του Στρατηγού Ζέρβα στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης στις 23 Φεβρουαρίου [1947,] παρά τις επανειλημμένες συμβουλές της Κυβερνήσεως της Αυτού Μεγαλειότητας. [Ο Ζέρβας] είχε επιτύχει να διασπείρει την εντύπωση ότι ως πρώην αντάρτης και ισχυρός άνδρας, κατείχε το μυστικό για να νικήσει τους [αντάρτες

R1032: Lascelles προς FO, 23 και 24 Ιανουαρίου 1947· FO 371/72240 R2576: Norton προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947».

21. FO 371/66999 R1809: Norton προς Bevin, 5 Φεβρουαρίου 1947· FO 371/66999 R1660: Norton προς FO, 5 Φεβρουαρίου 1947· FO 371/66999 R1676: Norton προς FO, 5 Φεβρουαρίου 1947· FO 371/66998 R1218: Lascelles προς FO, 28 Ιανουαρίου 1947.

22. *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων (ΕΠΣΒΕ)*, 1 Οκτωβρίου 1946 – 27 Φεβρουαρίου 1947 (τόμος 128) (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1947), σ. 1008 (1 Φεβρουαρίου 1947).

23. Θ.Δ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα: Ο Ιμπεριαλισμός της «μη επέμβασης»* (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997), σ. 314.

του ΔΣΕ]. Έκανε πολλά για να καταστρέψει τη Χωροφυλακή αναδιοργανώνοντας ένα μεγάλο μέρος της δύναμής της σε τάγματα που χρησιμοποιήθηκαν σε επιχειρήσεις για τις οποίες ήταν παντελώς ανεκπαίδευτα. Η υπό την προσωπική του καθοδήγηση διεξαγωγή των επιχειρήσεων στην Πελοπόννησο, της οποίας ο έλεγχος του δόθηκε με αντάλλαγμα την παραίτηση από κάθε αξίωση για τον έλεγχο άλλων περιοχών, δεν απέφερε κανένα αποτέλεσμα. Αντιθέτως, [Ο Ζέρβας] έκανε τα πράγματα χειρότερα προσπαθώντας να αποκτήσει τον έλεγχο ορισμένων από τις Δεξιές ομάδες. Η επακόλουθη σύγχυση έδωσε στις σχετικά μικρές αλλά υπό καλή διοίκηση Κομμουνιστικές ομάδες μια ευκαιρία από την οποία σύντομα επωφελήθηκαν. [Ο Ζέρβας] μείωσε την εμπιστοσύνη στον στρατό ασκώντας ανοικτή κριτική στο ελληνικό Γενικό Επιτελείο και στη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Τέλος, τον Μάρτιο και ιδίως τον Ιούλιο [1947] παρέσυρε βεβιασμένα τους συναδέλφους του να δεχθούν, με βάση τα ισχυρότερα των προσχημάτων, εκτεταμένες συλλήψεις, οι οποίες οδήγησαν στη σύλληψη ελαχίστων εκ των σημαντικότερων προσωπικοτήτων του ΚΚΕ, και οι οποίες, χάριν μιας σύντομης τόνωσης του ηθικού, έκαναν στην [ελληνική] κυβέρνηση μεγάλη ζημιά στο εσωτερικό και ακόμη μεγαλύτερη στο εξωτερικό. Τελικά αυτός ήταν η άμεση αιτία της πτώσης της [κυβέρνησης Μαξίμου].²⁴

Πράγματι, τον Απρίλιο του 1947, μετά τα γεγονότα στο Γύθειο - όπου στα τέλη Μαρτίου, μετά την εξόντωση του παρακρατικού Κατσαρέα και του υπαρχηγού του Παπαδάκου από αντάρτες του ΔΣΕ, άνδρες της ομάδας του Κατσαρέα επέδραμαν στην πόλη, άνοιξαν τις φυλακές με τη συνδρομή των αρχών και εκτέλεσαν 32 αριστερούς κρατούμενους και άλλους 10 κατοίκους - ο Ζέρβας ανέλαβε προσωπικά την ηγεσία των επιχειρήσεων της Χωροφυλακής στην Πελοπόννησο. Στις 5 Απριλίου το ΑΣΕΑ ανέθεσε την ευθύνη της τάξης και της ασφάλειας στην Πελοπόννησο στο υπουργείο Δημόσιας Τάξης, ενώ η Ανωτέρα Διοίκηση Χωροφυλακής Πελοποννήσου, υπό τις διαταγές της οποίας τελούσαν όλες οι τοπικές δυνάμεις χωροφυλακής, ΜΑΥ και ΜΑΔ, θα ήταν υπεύθυνη έναντι του ίδιου

24. FO 371/72240R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σ. 4.

του Ζέρβα.²⁵ Οι επιχειρήσεις αυτές όμως κατέληξαν σε «πλήρη αποτυχία».²⁶ Πέραν αυτού, ο Ζέρβας είχε κατορθώσει να αποδιοργανώσει τη Χωροφυλακή, με αποτέλεσμα να μην μπορεί αυτή να αναλάβει το έργο της διατήρησης των εκκαθαρισμένων από τον στρατό περιοχών, το οποίο παρέμενε στις αρμοδιότητες του στρατού. Το γεγονός αυτό με τη σειρά του περιόριζε τον αριθμό των δυνάμεων που μπορούσε να διαθέσει ο στρατός για επιθετικές επιχειρήσεις.²⁷

Ήδη την άνοιξη του 1947 ο αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα Λίνκολν Μακβέη, αλλά και ο Βενιζέλος και ο Κανελλόπουλος, ήθελαν τον Ζέρβα εκτός κυβερνήσεως.²⁸ Το ίδιο το αστικό στρατόπεδο πρότεινε πλέον την αποπομπή του Ζέρβα, αντιλαμβανόμενο ότι και αυτός αποτελούσε μέρος του προβλήματος - όχι για την αριστερά, αλλά για το ίδιο το αστικό στρατόπεδο. Τον Μάιο ο Σοφοκλής Βενιζέλος προσέγγισε το ΕΑΜ προτείνοντας του ένα σχέδιο ειρήνευσης που περιλάμβανε την παράδοση των όπλων του ΔΣΕ υπό την επίβλεψη του ΟΗΕ, την αποπομπή του Ζέρβα και εκλογές που θα διεξήγαγε μια κυβέρνηση ίσως υπό τον Πλαστήρα και με την πιθανή συμμετοχή του ΕΑΜ σε αυτήν.²⁹ Μέσα σε λιγότερο από τρεις μήνες, από ενδεχόμενος σωτήρας του αστικού κόσμου από τους αντάρτες του ΔΣΕ, ο Ζέρβας κατέληξε να θεωρείται αναλώσιμο βάρος από αυτόν τον ίδιο αστικό κόσμο.

Ενώ όμως είχαν ήδη αρχίσει να ασκούνται πιέσεις για την απομάκρυνσή του από την κυβέρνηση Μαξίμου, στις 29 Μαΐου 1947, ο Ζέρβας και ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, αντι-

25. [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, ό.π., τόμος 4ος, αρ. 28, σ. 244: Αντιστράτηγος Γ. Βεντήρης (Αρχηγός ΓΕΣ) προς 81 Περιοχή, Α΄ Σώμα Στρατού, κ.ά., 7 Απριλίου 1947.

26. FO 371/67143 R7902: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 4 Ιουνίου 1947: «Ελλάδα: Παρούσα Κατάσταση Νόμου και Τάξης»: FO 371/72240 R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σ. 6 [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, ό.π., τόμος 5ος, αρ. 72, σ. 497: ΥΣ/ΓΕΣ/Α1, «Έκθεσις πεπραγμένων 2ας τριμηνίας 1947».

27. FO 371/72240 R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σσ. 11-12.

28. FO 371/72240 R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σ. 9.

29. Τηλεγράφημα Μόα (Μήτσου Παρτσαλίδη) προς Ντενίσωφ (Γιάννη Ιωαννίδη), Αθήνα, 19 Μαΐου 1947, στο Φ. Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Η Εμπλοκή του ΚΚΕ* (Αθήνα: Θεμέλιο, 2004), σ. 144.

πρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Μαξίμου και ισχυρός άνδρας της, υπέγραψαν πρωτόκολλο πολιτικής συνεργασίας μεταξύ του Λαϊκού Κόμματος και του Εθνικού Κόμματος Ελλάδος. Το πρωτόκολλο αυτό όριζε ότι «εν περιπτώσει κυβερνητικού ζητήματος ή νέων εκλογών[,] οι δύο συνεργαζόμενοι αρχηγοί συναποφασίζουν από κοινού τας λεπτομερείας της κοινής εμφανίσεως των κομμάτων των», ενώ συμφωνούσαν επίσης οι επόμενες εκλογές να διεξαχθούν με το πλειοψηφικό σύστημα.³⁰ Ο πιθανότερος λόγος για την υπογραφή του ήταν ο κίνδυνος που συνεπαγόταν για τον Τσαλδάρη και τον Ζέρβα η γενικότερη δυσφορία προς τα πρόσωπά τους και τα κόμματά τους, καθώς και οι πιέσεις των Βρετανών και των Αμερικανών για τον σχηματισμό μιας νέας κυβέρνησης με τη συμμετοχή του Θεμιστοκλή Σοφούλη και του Κόμματος Φιλελευθέρων.

Οι απόψεις των δύο δυτικών δυνάμεων διατυπώθηκαν εκ νέου στον Τσαλδάρη τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1947, όταν αυτός, κατά τη διάρκεια των επισκέψεών του στο Λονδίνο και την Ουάσινγκτον, αντιμετώπισε την αντίθεση των Αμερικανών και των Βρετανών στην επιθυμία του για μια ισχυρή κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος αντί της «επτακεφάλου» υπό τον Μάξιμο. Οι πιέσεις των δυτικών για μια νέα κυβέρνηση, οι οποίες χρονολογούνται ήδη από την επαύριο των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, απέρρεαν από την ανάγκη να εξωραϊσθεί η εικόνα της χώρας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, να διασφαλισθεί η ενότητα ολόκληρου του αστικού κόσμου, και να απομονωθούν πλήρως το ΕΑΜ και το ΚΚΕ.³¹

Οι συλλήψεις του Ιουλίου 1947

Η αρχή του τέλους για τον Ναπολέοντα Ζέρβα ήλθε λίγο μετά την ομιλία του Μιλτιάδη Πορφυρογένη στο Στρασβούργο, κατά τη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας στα τέλη Ιουνίου 1947. Στην εξαγγελία της πρόθεσης του ΚΚΕ να σχηματίσει δική του κυβέρνηση στο βουνό, η ελληνική κυβέρνηση απάντησε με ένα κύμα συλλήψεων που άρχισε στις 9 Ιουλίου, όταν στην περιοχή Αθηνών-Πειραιώς 13.751 άτομα συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν με το πρόσχημα ότι

30. Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, Φ 23Α: Πρωτόκολλο συνεργασίας Λαϊκού Κόμματος και Εθνικού Κόμματος Ελλάδος, 29 Μαΐου 1947.

31. Θ. Α. Σφήκας, *ό.π.*, σσ. 357-359.

θα επιχειρούσαν ένοπλη εξέγερση την επομένη. Οι συλλήψεις έγιναν με τέτοια προχειρότητα ώστε, σύμφωνα με την αμερικανική πρεσβεία, «ακόμη και πρόσωπα εγνωσμένων αντικομμουνιστικών θέσεων οδηγήθηκαν στην εξορία». Το θέμα θεωρήθηκε αρκετά σοβαρό ώστε να συζητηθεί σε συνεδρίαση του βρετανικού υπουργικού συμβουλίου. Το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών και η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα θεώρησαν σφάλμα τις συλλήψεις, οι οποίες, ενώ δεν έπληξαν σοβαρά το ΚΚΕ, προκάλεσαν μεγάλα προβλήματα στη διεθνή εικόνα της Ελλάδας. Οι Βρετανοί προσέβησαν σε σχετικά διαβήματα που οδήγησαν στην απελευθέρωση 1.500 κρατουμένων, ωστόσο εξακολουθούσαν να υπάρχουν 17.000 εκτοπισμένοι και 17.890 φυλακισμένοι – εκ των οποίων μόνο το 61% είχαν περάσει από δίκη – ενώ οι ποινές που επέβαλλαν τα Έκτακτα Στρατοδικεία γίνονταν όλο και πιο αυστηρές.³² Η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα ανέφερε ότι

σχεδόν όλοι οι συλληφθέντες εκτοπίστηκαν σε νησιά χωρίς καμιά απολύτως εξέταση της υπόθεσής τους. [...] Όμως η πρεσβεία των ΗΠΑ συγκατένευσε στις μαζικές εκτοπίσεις και δίσταζε να πιέσει επαρκώς την ελληνική κυβέρνηση για την έγκαιρη εξέταση όλων των υποθέσεων, για τις συνθήκες στα νησιά, για την αυστηρότητα των στρατοδικείων και τα συναφή.

Από την άλλη πλευρά, η βρετανική πρεσβεία διατηρούσε την επιθυμία αλλά και το «πλήρες δικαίωμα» να πιέξει την ελληνική κυβέρνηση για τα ίδια ακριβώς ζητήματα. Όμως, αν και οι Έλληνες «άκουγαν ευγενώς», οι βρετανικές εκκλήσεις δεν είχαν αποτέλεσμα αν δεν συνοδεύονταν και από αμερικανική υποστήριξη.³³

Ενδεικτικό των προβλημάτων που δημιούργησε στην κυβέρνηση Μαξίμου το κύμα συλλήψεων της 9ης Ιουλίου 1947 ήταν το περιεχόμενο επιστολής του υφυπουργού Τύπου και Πληροφοριών Γεωργίου Ν. Δρόσου προς τον ευρισκόμενο στις ΗΠΑ Κωνσταντίνο Τσαλδάρη στις 13 Ιουλίου:

Ο Ζέρβας, δεν ημπόρεσε να δικαιολογήσει επαρκώς τας συλλήψεις, έναντι των ξένων δημοσιογράφων. Τον εβοήθησα πολύ, αλλά ο άνθρωπος στερείται ευστροφίας, όλοι δε οι ξένοι είναι κακώς προδια-

32. Ό.π., σσ. 327-328.

33. FO 371/72240 R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σ. 9.

τεθειμένοι απέναντί του, θεωρείται ύποπτος και ουδείς τον πιστεύει.³⁴

Στις 29 Ιουλίου 1947 ο υφυπουργός Εξωτερικών Παναγιώτης Πιπινέλης ενημέρωσε τον Τσαλδάρη ότι κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης του υπουργικού συμβουλίου ο πρωθυπουργός Δημήτριος Μάξιμος υπαινίχθη «δυσφορίαν συμμαχικών παραγόντων κατά [του] Υπουργού Ασφαλείας», και τότε ο Ζέρβας «απεχώρησε [της] συνεδριάσεως δηλώσας παραίτησιν». Αυθημερόν ο Τσαλδάρης τηλεγράφησε από τις ΗΠΑ στο υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα να αποφευχθεί η πολιτική κρίση προ της επανόδου του, και παρακάλεσε «προσωπικώς [τον] κ. Ζέρβαν [να] τηρήση διαλλακτικήν στάσιν».³⁵

Στις 30 Ιουλίου, κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του υπουργικού συμβουλίου, ο Μάξιμος πρότεινε τη συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης με τη συμμετοχή του Θεμιστοκλή Σοφούλη και του Κόμματος Φιλελευθέρων. Την πρότασή του υποστήριξε ο Παπανδρέου και «ελαφρότερον» ο Κανελλόπουλος, την «καταπολέμησαν» δε ο Βενιζέλος, ο Γονατάς και ο Ζέρβας, με αποτέλεσμα η πρόταση να εγκαταληφθεί.³⁶ Την 1η Αυγούστου ο Τσαλδάρης τηλεγράφησε στο υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα ότι συμφωνούσε με τη γνώμη του Βενιζέλου, του Γονατά και του Ζέρβα.³⁷

Η έξοδος

Η κυβερνητική κρίση που υπέβασκε επί μήνες εκδηλώθηκε ανοικτά στις 21 Αυγούστου, όταν οι τρεις αρχηγοί της ΕΠΕ ζήτησαν ορισμένες αλλαγές στην κυβέρνηση, μεταξύ των οποίων ήταν η αποπομπή του Ζέρβα και η ανάληψη νέων προσπαθειών για την εξασφάλιση της συμμετοχής του Σοφούλη και του Κόμματος Φιλελευθέρων. Ο Τσαλδάρης απέρριψε

34. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη. Φ. 23Α: Χειρόγραφο προσωπική επιστολή Γ.Ν. Δρόσου (Αθήνα) προς Τσαλδάρη, 13 Ιουλίου 1947. Έμφαση στο πρωτότυπο.

35. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη. Φ. 23Α: Πιπινέλης (Αθήνα) προς Τσαλδάρη, κρυπτογραφικό τηλεγράφημα, 29 Ιουλίου 1947, αρ. 34484· ό.π., Τσαλδάρης (Ουάσινγκτον) προς υπουργείο Εξωτερικών (Αθήνα), 29 Ιουλίου 1947, αρ. 5511.

36. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη. Φ. 23Α: Πιπινέλης (Αθήνα) προς Μόνιμη Ελληνική Αντιπροσωπεία, Νέα Υόρκη, 31 Ιουλίου 1947, αρ. 34745.

37. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη. Φ. 23Α: Δενδραμής (Ουάσινγκτον) προς υπουργείο Εξωτερικών (Αθήνα) 1 Αυγούστου 1947, αρ. 5613.

τα αιτήματα αυτά και στις 23 Αυγούστου ο Βενιζέλος, ο Κανελλόπουλος και ο Παπανδρέου παραιτήθηκαν, με τον Μάξιμο να ακολουθεί λίγο αργότερα. Στις διαβουλεύσεις που έγιναν κατά τις επόμενες ημέρες για τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, ο Ζέρβας επέμενε να διεκδικεί για τον εαυτό του το υπουργείο Δημόσιας Τάξης,³⁸ ενώ εκ μέρους του Κόμματος Φιλελευθέρων ο Κωνσταντίνος Ρέντης «διεβίβασε σαφώς την επιθυμίαν συνεργασίας Λαϊκού, Φιλελευθέρων κλπ. (πλην Παπανδρέου και Ζέρβα)».³⁹

Την κατάληξη της τροχιάς του Ζέρβα από την ημέρα της εισόδου του στην κυβέρνηση, τον Φεβρουάριο του 1947, προδιέγραψε και αιτιολόγησε για μια ακόμη φορά ο Γεώργιος Ν. Δρόσος σε επιστολή του προς τον Τσαλδάρη στις 5 Αυγούστου:

Ιδιαιτέρως, ο συμμαχικός παράγων καταφέρεται κατά τρόπον μάλλον απροκάλυπτον κατά του Στρατηγού Ζέρβα. Ως Υπουργός Δημοσίας Τάξεως, ο τελευταίος, υπέπεσεν εις αλλεπάλληλα ολισθήματα[,] η δε εν γένει διαγωγή του υπήρξε τοιαύτη ώστε εν μέρει δικαίως, εν μέρει αδίκως, πάντως ασφαλώς, διέθεσεν εναντίον του τόσον τους Βρετανούς όσον και τους Αμερικανούς συμμάχους μας, τόσον τους επισήμους όσον και τους ανεπισήμους, ιδίως δε τους ξένους δημοσιογράφους. Ο κ. Ζέρβας, αναντιρρόητως, αποτελεί πλέον παθητικόν διά την Κυβέρνησιν. Και ναι μεν υπήρξεν ο μόνος εκ των συνεργαζομένων πολιτικών αρχηγών ο οποίος επολιτεύθη εντίμως έναντι του Λαϊκού Κόμματος κατά την απουσίαν του Αρχηγού του, εστοίχισεν όμως βαρύτατα εις το Λαϊκόν Κόμμα η τοιαύτη σύνδεσις του με τον Στρατηγόν Ζέρβαν, δεδομένου ότι όλη η κατά του Ζέρβα κατακραυγή και δυσφορία αντανακλά επί του Λαϊκού Κόμματος του ανεχομένου και υποστηρίζοντος αυτόν. Επιπλέον, η συνεχής υπ' αυτού υπογράμμισις των ιδιαιτέρων δεσμών οι οποίοι τον συνδέουν με το Λαϊκόν Κόμμα εκθέτουν το τελευταίον λόγω της φθοράς και της αποτυχίας του κ. Ζέρβα, ως Υπουργού Δημοσίας Τάξεως.⁴⁰

38. FO 371/72240R2576: Norton (Αθήνα) προς Bevin, 18 Φεβρουαρίου 1948: «Ελλάδα: Ετήσια Έκθεση για το 1947», σσ. 13-14· βλ. επίσης, Θ.Δ. Σφήκας, *ό.π.*, σσ. 360-362.

39. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φ 23Α: Χειρόγραφη προσωπική επιστολή «Πάνου» (Πιπινέλλη) (Αθήνα) προς Τσαλδάρη, 16 Ιουλίου 1947.

40. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φ 23Α: Επιστολή Γ.Ν. Δρόσου (Αθήνα) προς Τσαλδάρη, 5 Αυγούστου 1947. Έμφαση στο πρωτότυπο.

Λίγες ημέρες αργότερα, ο αρχηγός της Αμερικανικής Αποστολής Βοήθειας προς την Ελλάδα Ντουάιτ Γκρίσγουολντ επαναδιατύπωσε τη δυσφορία των Αμερικανών και των Βρετανών προς στο πρόσωπο του Ζέρβα, επιμένοντας ότι ο υπουργός Δημόσιας Τάξης έπρεπε να αποπεμφθεί από την κυβέρνηση διότι με τις ενέργειές του «δημιουργεί περισσότερους κομμουνιστές από όσους εξοντώνει».⁴¹

Αρνούμενος να αποδεχθεί την πραγματικότητα, κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων που έγιναν για τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης κατά τις τελευταίες ημέρες του Αυγούστου και τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου, ο Ζέρβας ενημέρωσε τον Τσαλδάρη γραπτώς και προφορικά ότι στην κυβέρνηση «θα μετείχα μόνον τότε, όταν θα διετήρουν το υπουργείον Δημοσίας Τάξεως».⁴²

Η φιλοδοξία του ναυάγησε οριστικά στις 7 Σεπτεμβρίου 1947, όταν, μετά την παρέμβαση των ΗΠΑ, ορκίστηκε η κυβέρνηση συνασπισμού Σοφούλη-Τσαλδάρη, χωρίς τον πρώην αρχηγό του ΕΔΕΣ. Η πορεία του Ναπολέοντα Ζέρβα είχε πλέον ολοκληρωθεί: από ένα «σημαντικό εργαλείο της βρετανικής πολιτικής» εναντίον του ΕΑΜ το 1943-44, και από άνθρωπος που, όπως είπε ο ταξίαρχος Έντυ Μάγιερς, αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα το 1943, «θα στεκόταν ακόμη και με το κεφάλι προς τα κάτω αν του το ζητούσαν ο Βρετανοί».⁴³ για λίγους μήνες το 1947 έγινε ο υπουργός-πρώην αντάρτης που κατείχε το μυστικό της νίκης κατά των ανταρτών του ΔΣΕ, για να καταλήξει να θεωρείται από αυτούς τους ίδιους ανθρώπους «αναντιρρήτως [...] παθητικόν διά την Κυβέρνησιν».⁴⁴

Όμως ακόμη και μετά την αποπομπή του, ο Ζέρβας δεν ξεχάστηκε. Εξακολούθησε να μνημονεύεται από τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς ως μέτρο σύγκρισης για άλλους αδιάλλακτους. Όταν το υπουργείο Εσωτερικών στην κυβέρνηση Σοφούλη-Τσαλδάρη ανέλαβε ο εκ του Λαϊ-

41. *Foreign Relations of the United States (FRUS)* (1947): τόμος 5ος (Washington: Government Printing Office, 1972). σσ. 299-301: MacVeagh προς Marshall, 19 Αυγούστου 1947· ό.π., 294-296: Griswold προς McGhee, 14 Αυγούστου 1947.

42. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φ 23Α: Ζέρβας προς Τσαλδάρη, 2 Σεπτεμβρίου 1947· ό.π., χειρόγραφες ημερολογιακές σημειώσεις, 20-29 Αυγούστου 1947, σσ. 7, 11, 12. Βλ. επίσης, *MacVeagh Reports*, ό.π., σσ. 723-724.

43. D. Close, ό.π., σσ. 93-94.

44. Βλ. παραπάνω, σημ. 40.

κού Κόμματος προερχόμενος Πέτρος Μαυρομιχάλης, βασιλόφρων, γνωστός χρηματοδότης και μέντωρ μοναρχικών ομάδων ενόπλων,⁴⁵ αμέσως οι Βρετανοί έσπευσαν να σχολιάσουν ότι ο Μαυρομιχάλης ήταν ένας «δεύτερος Ζέρβας, αλλά πιθανότατα χειρότερος».⁴⁶ Εντωμεταξύ, στις 5 Νοεμβρίου 1947 το ΑΣΕΑ ανέθεσε εκ νέου την ευθύνη των πολεμικών επιχειρήσεων στην Πελοπόννησο στον Στρατό Ξηράς: η απόφαση θα ετίθετο σε ισχύ από το μεσημέρι της 5ης Δεκεμβρίου 1947.⁴⁷

45. Για το παρελθόν του Μαυρομιχάλη, βλ. Θ. Δ. Σφήκας, *ό.π.*, σ. 90.

46. FO 371/67007 R12325: Σχόλια David Balfour, 2, 9 και 10-11 Σεπτεμβρίου 1947.

47. [ΓΕΣ/ΔΙΣ], *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)*, *ό.π.*, τόμος 6ος, αρ. 70, σσ. 398-401: Αντιστράτηγος Δ. Γιατζής (Αρχηγός ΓΕΣ) προς 81 Περιοχή, Α΄ Σώμα Στρατού, κ.ά., 18 Νοεμβρίου 1947.

ABSTRACT

NAPOLEON ZERVAS: THE LOSER'S REVENGE, 1945-1947

by
Thanasis D. Sfikas

During the Second World War the Greek rightwing resistance organization EDES (National Republican Greek League), under the leadership of Napoleon Zervas, suffered two military defeats at the hands of the leftist guerrillas of the Greek People's Liberation Army (ELAS) – the first in the period from October 1943 to February 1944, and the second in December 1944. This paper sketches out the political career of Napoleon Zervas from the liberation of Greece in October 1944 to the summer of 1947. The emphasis is on his participation in the government of Dimitrios Maximos from February to August 1947, when he used his portfolio as Minister of Public Order to extract his revenge against his leftist opponents.

